

Светлана С. ВУКСАНОВИЋ*
Универзитет у Источном Сарајеву
Медицински факултет Фоча
Катедра опште образовних предмета

Миња С. РАДОЊА**
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за енглески језик и књижевност

ТИПОВИ УПРАВНОГ ГОВОРА У РОМАНУ КОРЕНИ ДОБРИЦЕ ЂОСИЋА

Апстракт: Предмет овог рада јесу специфични начини обликовања управног говора у роману *Корени* Добрице Ђосића. Да бисмо описали говорну разноликост романа и извршили систематски преглед свих пронађених модела управног говора, користимо лингвостилистичке критеријуме. Иако се *Корени* првенствено повезују са унутрашњим монологом као доминантним обликом приповиједања, рад ће показати да је управни дискурс значајно заступљен у прози Добрице Ђосића и да има своје специфичности будући да је основа сваке комуникације управо дијалог, а истинска природа сваког туђег говора је дијалогска.

Кључне ријечи: ауторски говор, дијалог, унутрашњи монолог, управни говор.

УВОД

Роман *Корени* бави се судбином човјека у мрачној атмосфери србијанског села с краја 19. вијека. Осликава трагичну усамљеност човјека у патријархалном друштву и породици, и то усамљеност која је изазвана неповјерењем, подозрењем и страхом од других. Као посљедица такве усамљености, јунаци *Корена*, виђени као симболи трагичне прошлости и историје једног народа, никада се у потпуности не развијају, скривају се у себе и откривају само пред собом (Велмар Јанковић 1970: 21–25). На који начин Ђосић постиже тако увјерљиву романсијерску интерпретацију личности?

Друштвени аспект ликова Ђосић чини психолошки увјерљивим захваљујући говорној разноликости *Корена* – првенствено развијеном и сложенем унутрашњем монологу једне личности. Овом техником, која је карактеристична за романе тока

* виши асистент, cesavuk119@gmail.com

** виши асистент, minja.radonja@ff.ues.rs.ba

свијести, писац са истанчаном психолошком опсервацијом попут Ђосића саопштава збивања у јунацима, али и изван њих. Монолог је мултифункционалан јер осликава ток подсвијести, дакле, открива интимну природу лика, али одређује и самог писца: стављајући технику унутрашњег монолога у први план, писац себе скоро искључује из романа, а личности као да „живе саме за себе; говоре саме за себе и саме о себи и о другима“ (Велмар Јанковић 1970: 16). Упркос томе, предмет нашег истраживања је управни говор који се не може занемарити чак и када се ради о романима оваквог типа будући да је дијалог основа сваке комуникације, а истинска природа туђег говора је такође дијалогска јер је то „govor u govogu“ и „govor o govogu“ (Bahtin 1980: 128).

ТИПОВИ УПРАВНОГ ГОВОРА У РОМАНУ *КОРЕНИ*

Туђи говор проучава већи број научних дисциплина, попут стилистике, поетике, наратологије и лингвистике, а свака од њих нуди своје виђење овог феномена. Упркос томе, туђи говор се уопштено дефинише као „сваки исказ некога лица који је укључен у ауторски текст“ (Ковачевић 2012б: 13), односно може се говорити о категорији која је супротна ауторском говору.¹ У 20. вијеку добија своје мјесто у оквиру граматичко-стилистичке (под)дисциплине – *рејрезениологије*, чије је основно интересовање управо однос сљедећих компоненти: „пренесеног“ (туђег) говора и „преносећег“ (ауторског) говора (Ковачевић 2015: 253).

Предмет овог рада јесу специфични начини обликовања управног говора у Ђосићевом роману *Корени*. У подлози наше анализе наћи ће се лингвистички, односно граматичко-стилистички, критеријуми: да бисмо описали говорну разноликост *Корена*, не можемо се искључиво ограничити на лингвистичке критеријуме, јер бисмо анализу свели на два основна типа преношења туђег говора – *ујравни* и *неујравни њвор*.² Увођењем стилистичких критеријума, бићемо у могућности да сагледамо варијације ова два основна граматичка модела, настала комбинацијом карактеристика управног и неуправног говора. Најзначајнији граматички критеријум представљаће морфосинтаксички аспекти. Будући да анализирамо писане реализације модела управног говора, ортографске карактеристике неће бити занемарене. Семантичке, наратолошке и поетолошке класификације овдје неће бити предмет интересовања: рад се не дотиче

1 Разлике између ауторског и туђег говора помињу се још у Аристотеловом дјелу *О њесничкој уметности*. Говорећи о разликама по начину подражавања у оквиру своје теорије о *мимесису*, Аристотел издваја ситуације када пјесник „s jedne strane, p r i p o v e d a , i t o i l i , k a o š t o H o m e r č i n i , n a u s t a n e k e d r u g e l i č n o s t i i l i s a m b e z p r e t v a r a n j a , a s d r u g e s t r a n e k a d s v a l i c a k o j a p o d r a Ź a v a j u p r i k a z u j e t a k o d a v i š e n e k u r a d n j u “ (2008: 60). Исту дистинкцију проналазимо у Платоновј *Рејублици* гдје се говори о *дијесису*, када наратор говори сопственим гласом као пјесник или приповједач, и *мимесису*, односно када наратор користи индиректни говор да би говорио кроз своје ликове (2002: 74–80).

2 Још крајем 19. вијека запажено је да се преношење туђег говора не своди само на ова два модела, те им се прикључује и трећи тип, термилошки хетероген синтаксичко-стилистички поступак, који се најчешће назива *слободним неујравним њвором*. Као посљедица тога, анализа типова туђег говора прелази у сферу литерарних текстова (Ковачевић 2012б: 330–332).

приповједачких ефеката који се употребом одређених модела могу постићи, осим у случајевима доминантних категорија.

Наш примарни циљ јесте систематски преглед свих пронађених модела управног говора у роману *Корени*. Анализа се ослања на рад М. Ковачевића *О ірамаіічкo-сійилісійчкoм ііерміносійстему ііуђеі іовора* (2012б), у којем нуди попис и опис свих језичко-стилских модела преношења туђег говора у српском језику. У те сврхе извршићемо анализу грађе која припада књижевноумјетничком стилу, и то анализу романа *Корени*, другог по реду остварења Добрице Ђосића из 1954. године, за које добија Нинову награду годину дана касније. Користили смо издање Матице српске и Српске књижевне задруге из 1970. године. Одабрали смо писани дискурс пошто су писане реализације туђег говора разноврсније, али и занимљивије у односу на усмене. Ђосићев језик био је предмет малобројних лингвистичких анализа, од којих се издавају М. Ковачевић (2018), Ј. Јовановић (2012) и Д. Јовић (1975). Управни дискурс, с друге стране, истражује се у два рада: Б. Герун (2016) и Т. Русимовић (2010).

Уйравни (дирекііни) іовор јесте „дословно репродуковани говор некога лица изражен самосталном – простом независносложеном или зависносложеном – комуникативном реченицом или исказом и уведен у текст ауторским ријечима“ (Ковачевић 2012б: 14). Ради се о бинарној синтаксичкој јединици састављеној од: а) *іовора лика* и б) *іовора ауіора*. Говор лика је праћен ортографским маркерима у писаном дискурсу помоћу којих се одваја од ауторске компоненте. С друге стране, ауторска компонента назива се *ауіорском дигаскалијом* (Ковачевић 2000: 246) или *конферансом* (енгл. *tag clause*) (Prins 2011: 89), а њена комуникативна улога лежи у откривању говорника пренесеног туђег говора. Стога се обично уводи глаголима говорења, мишљења или осјећања, а може бити у препозицији, постпозицији или интерпозицији. Управни говор спада у паратактичке конструкције,³ па се замјенички и лични временски облици управног говора усклађују према говорнику, односно може се рећи да се управни говор подудара са оригиналним исказом када су у питању облици времена и деиктичке ријечи (Ковачевић 2012б; Станојчић–Поповић 2008; Катић 2002). Управни говор се реализује у низу синтаксичко-стилистичких поткатегорија добијених на основу сљедећих критеријума: „а) критеријум компонентне некомплетности, б) критеријум ортографске немаркираности, в) критеријум недословности, и г) критеријум неизречености“ (Ковачевић 2012б: 17). Водећи се овим критеријумима, М. Ковачевић (2012б) прави систематски преглед типова туђег говора, при чему нуди седам различитих модела управног говора: а) *рейлика дијалоіа или неуведени уйравни іовор*; б) *слободни уйравни іовор*; в) *уведени слободни уйравни іовор*; г) *фраіменіарни ційаіі* или *фраіменіарни уйравни іовор*; д) *недословни уйравни іовор*; ђ) *неуйравно-уйравни іовор* и е) *изречени и неизречени уйравни іовор*. Директни говор значајно обогаћује структуру Ђосићеве тетралогіје. У говору ликова преовлађују једноставни искази, састављени од малог броја ријечи и са простом синтаксичком структуром. Дијалог је спонтан, слободан, лак, жив, течан и понекад максимално сажет. Говор ликова је социјално

3 „[К]онструкције које су повезане само напoredним положајем и interpunkцијом односно INTONACIJOM, а не употребом VEZNIKA“ (Kristal 1985: 181).

неиздиференциран јер није битно *ко* говори, већ *шпи* говори. Погледајмо које моделе управног говора Ћосић користи у роману *Корени*.

РЕПЛИКА ДИЈАЛОГА (НЕУВЕДЕНИ УПРАВНИ ГОВОР)

Основне синтаксичко-правописне компоненте управног говора, као што смо видјели у претходном одјељку, представљају: а) ауторска дидакалија; б) говор лика и в) маркираност наводницима или цртом пренесеног говора лика. Код *неуведеној ујравној њовора* ауторска дидакалија изостављена је, за разлику од преостале двије компоненте (Ковачевић 2012б: 17). Говорну реплику као „крњи“, неуведени управни говор илуструју сљедећи примјери:

- (1а) – ... Милош Обилић ишчупа сабљу и јурну на Мурата.
 – Није тако. Прво му се до земљице поклонио.
 – Где би се Милош Турчину поклонио?
 – Па да му подвали... (182)
- (1б) „Памтим све. Никад ме ниси узео на крило... Никад се ниси поиграо са мном. Ни пожелео срећан пут.“
 „Шта ти то говориш?“
 „Гонио си ме да радим више но слуге. И Тола Дачић лепшу је младост имао од мене. Ни по оделу се нисам разликовао од слугу. Деди Луки лакше је било. Живео сам као воденичарево псето. Главу и срце си ми згњечило са Вукашином.“ (116–117)

Наведени примјери илуструју два начина маркирања директног дискурса: црта се користи код *референцијалној* управног говора или *класичној екмилицираној ујравној њовора* (Русимовић 2010: 470), и то у исказима који се дешавају у тренутку одвијања приповиједања. *Нереференцијални* говор или *евоцирани екмилицирани ујравни њовор* (Русимовић 2010: 471), с друге стране, представља саставни дио аналептичног приповиједања, у улози управног говора евокативног карактера, или у „’евоцираном’ управном говору чије се изговарање у тексту не приписује ’творцу’ него неком преносиоцу“ (Ковачевић 2011: 123). У роману долази до смјењивања ова два облика управног говора јер Ћосић комбинује садашњи и прошли аспект како би повећао стилогени ефекат романа.

Пронађени су и случајеви инкорпорације управног говора, у којем ауторска дидакалија може бити уведена (1в), односно изостављена (1г), унутар неуведеног управног говора. Курзивно маркирамо облик управног говора који је уметнут у реплику дијалога:

(1в) – Добро. Сећаш ли се оне ноћи, на почетку лета је то било, кад сам те ја разбудило из сна и *ишпи*ао: „Јеси ли чула *шпи*а сам *шпи* њоворио?“ То је одавно било, али сам те тачно то питао. Сигурно знам. (219)

(1г) – Аћим би имао право да ми пљуне у образ: „*Дошао си њред моје врайници а ниси сврайио ни ракију да њоијеш. Још на Бадњи дан*“ – кочијаш иде за њим, он неспретно, као кроз сан, са испуштеним дахом отвара вратнице и гледа узњихану здепасту бацу на старој очевој кући, Василијевој кући. (64)

ИЗРЕЧЕНИ И НЕИЗРЕЧЕНИ (ПОМИШЉЕНИ) УПРАВНИ ГОВОР

Подмодел управног говора под називом *изречени или неизречени уйравни іовор* најсличнији је уведену управном говору по томе што садржи све три синтаксичко-правописне компоненте модела управног говора, али се он издваја као засебна врста због особености глагола у ауторској дидаскалији, који „садржи семантичку компоненту изговорености или неизговорености (помишљености) исказа говорника“ (Ковачевић 2012б: 21). Тосић користи обје врсте управног говора, при чему анализа корпуса показује доминацију изреченог управног говора. Запажања везана за референцијални и неререференцијални говор могу се примијенити и унутар овог облика управног говора. Курзивним фонтом истичемо глагол ауторске дидаскалије.

а) *Изречени уйравни іовор* илуструјемо сљедећим примјером:

(2а) – Ноћу се разговара само о вампирима и злочинству. На Бадњи дан ја са вама никад нисам разговарао – *іромумла* за себе Ђорђе гледајући у загризак хлеба. (69)

Специфичан облик управног облика јесу и ријетки случајеви када Тосић не уводи реплику саговорника, већ се она узима као подразумевана јер о њеном садржају дознајемо на основу реплике саговорника. Овакве реплике обиљежавамо курзивом:

(2б) „Слушај... Слободно ти живи са Толлом. *Мораш, чујеш ли?* Ја тако хоћу. Наређујем ти! – шапутао је. – Од меса нема нико користи. Поједу га црви. Хоћу да ми родиш сина... Наследника да ми родиш. *Шіо іи је незіодно?*... Нећу да ти је незгодно. Не дам ништа Вукашину. А Тола је јак и све га жене хоће. Богу за инат, њему за инат, о, што ми сад није под руком. Досад је све мушку децу имао. И ти ћеш родити мушко. Он ће да ћути, мора, не сме ником да зине, платићу му, убићу га! Кад ја наређујем, ти мораш. Послушај ме... *Шіо нећеш?* Истераћу те из куће ако нећеш. Учини ми то. Кад те ја молим, еј, учини ми. Ја хоћу, ти, ти си поштена...“ (209)

У наведеном примјеру Тосић приказује замишљени дијалог између Ђорђа и његове супруге, који се одвија у Симкином сну, при чему њене реплике нису дате експлицитно. Ђорђе покушава да натјера своју супругу да зачне насљедника са слугом Толлом: она то очигледно одбија јер јој је цијела ситуација незгодна, што закључујемо на основу одговора Ђорђа Катигћа: *Мораш, чујеш ли? Шіо іи је незіодно? Шіо нећеш?* Недовршене и елиптичне реченице, као и паузе, успјешно осликавају напетост тренутка у којем се рађају бурне емоције ликова.

б) *Неизречени или іомишљени уйравни іовор* уведен је глаголима са семантичком компонентом неизговорености:

(2г) – „Правничке науке“, одговарао је а у себи *мислио*: „Да учи за министра унутрашњих дела, да буде најважнији човек у влади, да чува ред држави, пише јој законе и издаје наредбе које се без поговора слушају...“ (55)

ФРАГМЕНТАРНИ УПРАВНИ ГОВОР

Фрагментарни цитат изузетно је чест начин представљања туђег говора у научном стилу, али не и у књижевноумјетничком. Под фрагментарним цитатом подразумијева се „дословно наведени дио говора лика укључен у структуру ауторског или неуправног говора“ (Ковачевић: 2012б: 19). Од три елемента модела управног говора фрагментарни цитат не садржи ауторску дидаскопију, већ задржава само говор лика и знаке навода, при чему говор лика није пренесен у потпуности, него само један његов дио. Курзивом истичемо дио говора лика:

(3а) Вукашин се жалосно осмехну: гледа своју фотографију из Париза, окачену више кревета. Гуњ и опанке! Прво што је учинио било је да престане да буде смешан и скине то глупо, турско одело. А „*ишша је Србин*“ и „*сељачки син*“ то нити је имао коме да покаже нити је знао шта да покаже. (83)

СЛОБОДНИ УПРАВНИ ГОВОР

Слободни управни говор се дефинише као модификација управног говора код којег изостају ортографски знаци (знаци навода или црта). У зависности од тога да ли је присутна ауторска дидаскопија или не, може бити уведени или неуведени, при чему је уведени облик ове врсте туђег говора мање заступљен у корпусу:

а) *уведени слободни управни говор*. Ковачевић (2012б: 18) илуструје богатство графостилемских могућности уведеног слободног управног говора. Као и у моделу правог управног говора, у односу на говор лика ауторска дидаскопија може бити у антепозицији, постпозицији или интерпозицији. Ћосић најчешће користи постпозицију. Курзивно истичемо ауторску дидаскопију, као и њен додатак:

(4а) Аћим је бездушник и зверка, а ја сам ни у што утраћио живот, *шайну* је и уривао *јеснице* у *ишеницу*, *јасно удисао* њен *мирис* и *мирис лука*, *најийао је кесу*, *јрсјшима* је *ћечичо дукайше*, а они су *дежали* и *јевушаво цичали*. (102)

(4б) Један другом изубадаше очи *шиљатим*, *густим погледима*. Колико ми је *закинуо*? *ишша се Вукашин*, *несебично*, *радознало*. (95)

Преостале двије позиције конференсе нису учестале у *Коренима*: када је ауторска дидаскопија у препозицији, ортографски немаркиран говор лика одвојен је двотачком од ауторске дидаскопије и почиње великим словом, док је медијална позиција одвојена запетама:

(4в) – Ика разноси ракију, збуњено и усиљено се осмехује, и у ходу наставља да *виче*: *Јечам жњела Гружанка девојка...* (110)

(4г) Све су жене гадне, а ова Зора, *мислио је једнога дана*, *кад је био најшужнији*, можда је још и *сироче*. (203)

б) *Неуведени слободни управни говор* (*управни монолошки говор*). Роман *Корени* обилује солилоквијумима као драмским монолозима. Ради се о неизреченим дијалозима у којима се сукобљавају непомирљиви аспекти личности лика или низ

„несагласних гласова“ о неком питању (Ковачевић 2012а: 316). Управни говор написан је у облику реплика са наводницима „као експлицитним знаком директне дијалогичности“ (Ковачевић 2012а: 317), док је Ђосићев унутрашњи монолог лишен било каквих графостилемских карактеристика, тако да се не разликује од ауторског говора.

Сам у својој соби, сломљен кривицом и сјећањима из дјетињства, Вукашин Катић изговара наведени солилоквијум, изазван дијалогом унутар једне личности, односно сукобом њених унутрашњих гласова: Остати! Отићи! Издати! Поиновати се!

(4д) Не, све је ово сељачка идила и прошлост. Наш живот је нешто сасвим друго. Мој живот је друго. Треба одаведе некуда отићи. Нешто оставити. Изневерити. Да, издати. Или се јако плашим неуспеха?... Чему сва та рачунања? Ја ти више нисам отац... Ти си од вечерас мртав за мене. Један за другог више ми не постојимо. (84–85)

Унутрашњи монолог претежно је драмског, „конфликтног“ типа, али су у корпусу пронађени и случајеви *евокациивној иријовједачкој монолоја* (в. Ковачевић 2012а: 317). У повријеђеној жени, на којој је те туробне празничне ноћи извршен први чин физичког насиља, развија се интензиван драмски монолог који се утишава њеним присјећањем:

(4ђ) ...А ја те чекам... По десетак вечери забадава сам облачила чисту кошуљу, а тебе нема. За тебе се спремао, а ти дођеш, па заудараш на механчине, оборе и коње. А да си бар тада могао жељу да ми одмалиш. Узимала сам те у наручје и пела на себе, као што се дете пење на коња. А ти ме, јаду, уштинеш, уједеш као мало куче, само ме наљутиш и оставиш... (81)

ДВОСТРУКА ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА

У *Коренима* се уочава преплитање два или више типова туђег говора без уочљивијих графолошких разлика, што доводи до стварања *хибридних конституција* (в. Bahtin 1989: 63). У овом раду под *двосируком интјерференцијом* туђег говора подразумевамо смјењивање два типа говора, од којих један припада неком од подмодела управног говора. Анализом корпуса јасно се издвајају двије категорије двоструке интерференције: а) интерференција два подмодела управног говора, б) интерференција подмодела управног говора са ауторским говором.

Преплитање два подмодела управног говора најчешће укључује смјењивање управног дијалогског и управног монологског говора, који обиљежавамо курзивом:

(5а) – Добро вече, Симка... снајка! Добро вече, снајо! (*Нема смисла, зајрцнула се од радосији, нишија јој нисам донео*). Нисам могао да вам јавим, донео сам одлуку на брзину, служба, морам одмах да се вратим... (*Шија ја моју? морам је разочарати*). Па јесте и за Божић. Толико година нисам био код куће за Божић. Нисам те видео... Да, да, седам година. Париз, па одмах служба, и државни чиновник... (*Он! жао ми, шија моју?*) Добро вече, Ђорђе. Стигох сад, са кочијашем из Паланке ...

(Није ми се обрадовао. Не жели ни да се љубимо. Не зна. Ойкуд би знао? Још кад је био дејте...) Нисам хтео да вас мучим на Бадњи дан, много је посла. Добро ме возио. (Само с оцем сада да се не срећнем. Касније. Док се средим. Касније. Морам тише да љоворим). Ја сам уморан, идем одмах у собу. Нека, немој да га зовеш. Поздравићу се са њим касније, кад оставим ствари. (Са слуџама? И с њима да се њавим). Добро сам, Мијате. Нисам остарео. Ако је хладна соба, Симка... снајка, после наложи, идем. (Брђљам, само брђљам. Вечерас морам све свршиши. Моја соба... Вукашинова соба. И сада је сигурно њако зову). Не, не! Не треба лампа. Ја ћу сад да се скинем и мало одморим. Много ти хвала ... (Шћа ћу са њом оволико обрадованом?). (65)

У датом примјеру преплићу се дијалози између Вукашина, с једне стране, и Симке, Ђорђа и Мијата са друге, удружени са Вукашиновим унутрашњим монологом. Дијалашке форме дате су у виду реплике дијалога, и то само Вукашинове реплике, на основу којих читалац може извући допринос комуникацији Вукашинових саговорника. Унутрашњи монолог дат је у заградама, тако да је наглашен и формално одвојен од дијалашких форми. Дијалашки и монологски говор прожимају се и међусобно допуњају, откривајући Вукашиново психолошко стање. На овакав начин учинковито се приказују Вукашинова осјећања при сусрету са ближњима – Ђосић даје само Вукашинове реплике чиме се осликава напетост ситуације, усљед невољног сусрета са оцем, тако да до Вукашина долазе само сегменти реплика његових саговорника.

Други вид интерференције јесте преплитање слободног управног говора са ауторским дискурсом, при чему управни монологски говор истичемо курзивом:

(56) На кревету поред Адама, који спава, седи Ђорђе, главу наслонио на даску и дрема. Аћим приђе. У сенци види се дечаково лице, омршавело и измучено. Дуго стоји, па прислони лице уз Адамов врат. Чује како куца мало срце. Мирише младу детињу кожу. На њој Аћимова дрхтавица гњечи сузе. Нису хћели да ме убију. Нико се више мене не љаши. Али ти ћеш да љорасћеш. Још једино љебе имам, иако ниси мој. Ниси моја крв, али љрезиме имаш моје. То је мало. То је мноо. Научићу ље да их мрзиш. (312)

Опис тренутне ситуације у којој се налази лик производи буру унутрашњим мисли, при чему долази до смјене перспектива: тачку гледишта наратора замјењује тачка гледишта лика. Ауторски говор је у симбиози са унутрашњим говором ликована и његов је најјачи покретач.

ВИШЕСТРУКА ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА

Текст се често гради смјењивањем ауторског говора и говора јунака, стварајући једну интерјунктурну цјелину, односно једну вишеструкосложену реченицу. У таквом микротексту прожимају се и надограђују садржаји различитих говора, а ауторова и јунакова тачка гледишта спајају се (Ковачевић 2012а: 319–320). Роман обилује најразличитијим облицима хибридних конструкција, које су у одређеној мјери дијалогизирани, али не у облику драмског, већ романескног дијалога који се остварује у привидно монологским конструкцијама (Bahtin 1989: 80).

У примјеру који слиједи курзивом је истакнут унутрашњи монологски говор, дискурси правог управног говора су подвучени, док су дијелови ауторског говора остали немаркирани:

(ба) Кад је излазио из дућана, замишљено загледан у црвене ђићуве нанизане на жутом концу, – „зашто сам баш ово купио?“ – сусрео га Тола Дачић и подсмешљиво рекао: „Да подмладиш жену?“ Ниску ђићува хитро је гурнуо у џеп и косо, наврше, загледао се у шарене очи; снег је промицао кроз блиску даљину а видео је сваку жућкасту искрицу под натупштеним обрвама. Одувек су му те шарене очи изазивале nelaгодност. Сада се постидео и зато што га гледа одоздо. Стајао је неколико тренутака, рабације су лућале по дућанима и сви су куповали понешто. „Продајемо шећер, тамјан и свеће“, „Ми за грош јевтиније“, као да кукуричу, пред дућанима викали су шегрти и кришом се грудвали. А између њих неко прође, преломи поглед, и Ђорђе више увређено но пркосно рече: „Имам и кога.“ „А ја купић шећера да те частим слатком ракијом. За четвртог сина.“ Улица се стесни, кривудава линија ћерамида под снегом примаче се до трепавица, и он, по калдрми и балези, мучно пронесе себе до колоне воловских кола. *Рекао је то да ме уједе, мислио је Ђорђе*, и би му мрзак човек који га прати на свим путевима, док га у недрима жуљи кеса дуката, а чопори свиња и џелепи говеда протињу се између врзина ка Дунаву. „Да подмладиш Симку“ и очи су му се смејале. *Сијурно сам њоцрвенео.* (35)

Прва глава романа *Корени* почиње сликом замишљеног Ђорђа Катића који и сада, као и много пута раније, купује накит својој супрузи, враћајући се кући након успјешно обављене трговине стоком. Одмах се сусрећемо са реченичном конструкцијом у којој се преплићу ауторски говор и изречени управни говор Толе Дачића. Уводи се и неререференцијални управни говор Ђорђа Катића, уметнут између зависне и управне клаузе, али није баш најјасније да ли припада изреченом или помишљеном управном говору – усљед изостављања ауторске дијаскалије. Пошто је увео двије централне личности романа, Ђосић нас враћа опису дућана у зимско предвечерје у којем одјекују продорни, слаткорјечиви гласови шегрта. Ауторски говор ствара позадинску слику претпразничке атмосфере, а пренесене ријечи Толе, Ђорђа и шегрта пратилачки су елемент који ствара подлогу за развијање неуведеног управног дискурса већ на наредној страници романа. Ауторски говор се сада прекида изреченим управним говором Ђорђа Катића, као одговор на Толино питање „Да подмладиш жену?“. У тексту се јасно прожимају наративни и декларативни дискурс. Елементи ових дискурса сукцесивно се надопуњују, али постоји јасна разлика између њих јер је управни говор правописно обиљежен (Ковачевић 2012а: 321). Смјестивши се на воловска кола, Ђорђе започиње свој унутрашњи монолог, окарактерисан као помишљени говор, на чији статус указује ауторска дијаскалија – *мислио је Ђорђе* – која слиједи иза ауторског говора, а не у облику уводничке ауторске дијаскалије (уп. Ковачевић 2012а: 318). Оваква интерјунктурна цјелина завршава се ауторским описом стокe крај Дунава, да би на самом крају поново одјекнуле Толине ријечи без ауторске дијаскалије, као наставак дијалога са Катићем. Посљедња реченица поново нас враћа на унутрашњи монолог Ђорђа Катића, препознат по глаголској и замјеничкој Ја-форми у облику *неуведеној слободној уйравној іовора*.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Иако се *Корени* повезују са унутрашњим монологом као доминантним обликом приповиједања, овим радом смо желели да покажемо како је и управни говор заступљен у прози Добрице Ћосића, те да његова употреба има своје специфичности. Роман обилује различитим подмоделима управног говора: 1) *рејлика дијалога* (*неуведени ујравни говор*); 2) *изречени и неизречени* (*јомишљени*) *ујравни говор*; 3) *фрајментарни ујравни говор*; 4) *слободни ујравни говор*; 5) *двострука интјерференција* и 6) *вишеструка интјерференција*.

Анализом корпуса може се закључити да управни дискурс има важну улогу при стварању стилогеног ефекта *Корена*. Смјењивањем референцијалног и неререференцијалног уведеног/неуведеног управног говора, Ћосић комбинује садашњи и прошли аспект наратије. Када укључује ауторску дидакалију, доминирају облици изреченог управног говора. Ћосић често користи и облике слободног управног говора како би читаоца увео у свијет унутрашњих мисли ликова. Такви искази су у функцији исказивања унутрашњег конфликта ликова или евокативног приповједачког монолога. У рјеђим случајевима, унутрашње мисли ће прекидати ауторским дидакалијама: корпус је показао доминацију облика уведеног слободног управног говора у којем конферанса заузима финалну позицију. Поткатегорије двоструке и вишеструке интјерференције укључују широк спектар сложенијег уланчавања различитих облика управног и ауторског дискурса, која нису и не могу бити детаљно описана у овом раду, већ представљају тему неких будућих истраживања.

ИЗВОР

Ћосић 1970: Добрица Ћосић. *Корени*. Нови Сад: Матица српска и Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА

- Aristotel 2008: Aristotel. *O pesničkoj umetnosti*. Prev. Miloš N. Đurić. Beograd: DERETA.
- Bahtin 1980: Mihail Bahtin. *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.
- Bahtin 1989: Mihail Bahtin. *O romanu*. Prev. Aleksandar Badnjarević. Beograd: Nolit.
- Велмар Јанковић 1970: Светлана Велмар Јанковић. Предговор. *Корени*. Добрица Ћосић. Нови Сад: Матица српска и Српска књижевна задруга, 7-25.
- Katičić 2002: Radoslav Katičić. *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Nakladni zavod Globus.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић. *Стилистика и драматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2011: Милош Ковачевић. „Међуоднос типова говора у причама Милисаве Савића. *Књижевно дело Милисаве Савића*. Зборник радова. Ур. Милојко Милићевић. Рашка: Центар за културу „Градац“; Нови Пазар: Народна библиотека „Доситеј Обрадовић“, 113–148.
- Ковачевић 2012а: Милош Ковачевић. *Лингвистика књижевне тексћа*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ковачевић 2012б: Милош Ковачевић. „О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора“. *Српски језик*, књ. XVII, 13–38.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић. *Стилистика и драматика стилских фигура*. Београд: Јасен.
- Kristal 1988: *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Prev. Ivan Klajn i Boris Hlebec. Beograd: Nolit.

- Platon 2002: Platon. *Država*. Prev. Albin Vilhar i Branko Pavlović. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Prins 2011: Džerald Prins. *Naratoški rečnik*. Prev. Brana Miladinov. Beograd: Službeni glasnik.
- Русимовић 2010: Тања Русимовић. „Експлицирани управни говор у роману *Корени Добрице Ћосића*“ *Радови Филозофској факултету*, год. XII, књ. 1, 469–478.
- Станојчић–Поповић 2008: Живојин Станојчић–Љубомир Поповић. *Грамађика српској језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Svetlana S. VUKSANOVIĆ

Minja S. RADONJA

TYPES OF DIRECT SPEECH IN DOBRICA ĆOSIĆ'S NOVEL *THE ROOTS*

SUMMARY

The paper discusses the specific methods of forming the direct speech in Dobrica Ćosić's novel *The Roots*. In order to describe the speech diversity of the novel and to make the systematic survey of all the syntactic constructions with direct speech, the linguo-stylistic methods are employed. Although *The Roots* are primarily associated with internal monologue as a dominant form of narrative, the paper will show that the direct discourse plays an important role in Dobrica Ćosić's novel, with its own individual characteristics, due to the fact that the phenomenon of communication is based on dialogue, while the true nature of reported and reporting discourse is dialogical as well.

Key words: author speech, dialogue, internal monologue, direct speech.

